

Torbjörn Brorsson

**Gudomliga skärvor –
en inblick i ett andligt mellanneolitikum.
Analys av keramik från gånggriften i
Västra Hoby, Kävlinge, Skåne**

Rapport 4, 2007

KKS rapporter trycks i en begränsad upplaga. Rapporten kan fås som pdf eller rekvireras i enstaka exemplar. Kontakta då Kontoret för Keramiska Studier, Vadensjövägen 150, 261 91 Landskrona eller torbjorn.brorsson@keramiskastudier.se eller www.keramiskastudier.se

Vadensjö 2007

Alla foton av Torbjörn Brorsson om ej annat anges.

Innehåll

Inledning och frågeställningar	s. 5
Kärlframställning i Skåne för 5 000 år sedan	s. 6
Kärityper som påträffats i anslutning till gånggriften i Västra Hoby	s. 7
Analysmetoder	s. 9
Analyserat material	s. 9
Analysresultat	s. 10
Tolkning	s. 10
Avslutning	s. 12
Litteratur	s. 12

Inledning och frågeställningar

Under 2006 och 2007 har Ystad museum, i samarbete med Lunds universitets historiska museum och Riksantikvarieämbetet UV Syd, en utställning med namnet "Gudomliga skärvor". Tanken med utställningen är bland annat att låta 10 erfarna och erkända nutidskeramiker framställa alster, där man hämtat inspiration från en av förhistoriens mest mytomspunna perioder, nämligen från megalitkulturen, det vill säga trättbägarkulturens gravar. Megalitgravarna var stenåldersböndernas gravar och uppfördes omkring 3500 f.Kr. och ett antal hundra år framåt. Man uppförde både dösar och gånggrifter. I sammanhanget är det viktigt att uppmärksamma att långt ifrån alla människor begravdes i dessa megaliter, utan enklare jordbegravningar förekom även.

För att keramikerna skulle få så mycket inspiration som möjligt var man under 2005 på historiska museet i Lund och tittade och framför allt kände på megalitkeramik. Man fick en kort introduktion om hantverket och dagen avslutades med att man gjorde ett studiebesök vid gånggriften i Gillhög vid Barsebäck i Kävlinge kommun. Keramikerna fick vetskap om att själva megaliten var gravrummet där man förvarade kvarlevorna. Utanför griften hade stenåldersmänniskorna offrat stora mängder keramikkräsl, och man slog sannolikt medvetet sönder kärlden. Dessa kärlden kan ha använts till allehanda funktioner, men både ordinär boplatserkeramik som sannolikt använts som förvarings- och/eller kokkräsl samt kärlden framställda för riten har påträffats. Bland de mera ovanliga fynden märks fotskålar, som antas ha fungerat som behållare för olja, som kunde användas som stora oljelampor.

Figur 1. Gånggriften i Västra Hoby ligger i Kävlinge kommun.

Den 19 februari 2006 öppnade utställningen på Ystad museum och tillsammans med de 10 keramikernas alster finns en 8 meter lång monter inrymmandes mer än 50 000 keramikskärvor från gånggriften i Västra Hoby i Kävlinge kommun. Valet av material var väl genomtänkt, eftersom detta är ett av de största, mest varierade och otroligt nog helt obearbetat.

Gånggriften undersöktes arkeologiskt av Historiska museet vid Lunds universitet under ledning av John-Elof Forssander under 1934 och 1935 (Forssander 1936). På grund av avsaknad av finansiering och ointresse från forskarvärlden så har materialet under mer än 50 år enbart samlat damm i historiska museets magasin. Keramiken har nu fått förmånen att få både allmänhetens och forskarvärldens blickar på sig och förtjänar sannerligen ett större intresse än att samla damm.

En viktig del i utställningen ”Gudomliga skärvor” är att förstå hur och varför keramiken framställdes på ett visst sätt. Denna förståelse utgör ett viktigt resultat för både keramikere och forskare.

Keramikens öde för omkring 5 000 år sedan var att bli sönderslagen vid en dödsritual utanför griften. Hur framställdes denna keramik? Blandade man lera och magringsmedel på olika sätt för olika typer av kärl? Använde man olika råmaterial?

Figur 2. Exempel på keramik från gånggriften i Västra Hoby. Foto: Bengt Almgren, Lunds universitets historiska museum. Bilden är tidigare publicerad i ”Stone Age Scania” (Andersson m. fl. 2004).

Kärlframställning i Skåne för 5 000 år sedan

Keramik har använts av människan sedan hon blev bofast för mer än 6 500 år sedan. Man har framställt kärl till allehanda funktioner, såsom kokkärl, förvaringskärl, lampor, finkärl för graven, gravurnor, nattkärl, koppar med mera. Under förhistorien som sträcker sig fram till vikingatidens slut omkring år 1000 framställdes kärnen oftast av en fin lera som magrades med krossad bergart (oftast granit). Magringen var nödvändig eftersom leran skulle utstå en eller flera bränningar, och krosskornen tog upp de spänningar som uppkom vid olika bränningar. Man drejade inte

keramiken (det gjorde man först under medeltiden, troligtvis på 1300-talet) utan den byggdes upp med rullar eller tummades (Fig. 3).

När kärnen så småningom fått torka ordentligt brändes den antingen i en grop eller på ett bål. Temperaturen kom upp till omkring 800°C.

Figur 3. Rullbyggnad med N-teknik. Den förhistoriska keramiken byggdes oftast upp med rullbyggnad. Teckning A. Jeppsson.

Kärlyper som påträffats i anslutning till gånggriften i Västra Hoby

Ett stort antal kärlyper har påträffats vid de arkeologiska undersökningarna av gånggriften i Västra Hoby. Under denna tid var kärinventariet på en boplatz begränsat och bestod av cirka 3-4 olika typer av kärl. Därför är variationen i Västra Hoby och dess miljö än intressantare. Det fanns bland annat:

Trattbägare

Gånggrifternas tillhör senare hälften av trattbägarkulturen, och de kärl som givit namn åt kulturen är trattbägarna. Dessa kärl påträffas på både boplatser och i gravar. Kärnen har trattformad hals och är vidast upptill vid mynningen. Under tidig trattbägarkultur är dessa kärl sparsamt ornerade, men vid slutet av perioden är de omsorgsfullt ornerade. Förutom på kärnväggens utsida förekommer dekor på insidan av mynningen.

Trattbägarkärl användes som hushållsföremål för kokning och förvaring. I och vid graven kan de ha symboliserat att den döda skulle ha med sig hushållskärl på sin fortsatta resa in i nästa liv.

Brämbägare

Brämbägare är ett keramikskål med kraftigt utåtböjd mynning, med rik dekor. Den utvikta mynningen är dekorerad på båda sidor.

Brämbägare påträffas på både boplatser och i gravar, men är inte så vanliga som exempelvis trattbägarna. Det är möjligt att brämbägaren hade en speciell funktion i samband med gravläggningen. Brämbägare hade sannolikt lock.

Fotskål

Fotskålar är en kärlyp som har tydliga kontinentala influenser. Fotskålen är en relativt grund keramikskål på en hög konisk fot, vanligen med dekor av ett ristat rombiskt mönster. Två breda bandformade öron finns ofta vid övergången mellan fot och skål. Fotskålar påträffas främst i och vid olika gravar, men förekommer även på boplatser.

Funktionen är sannolikt rituell och man tror att de kan ha använts till olja, precis som lerskeden. Några fynd av fotskålar saknar botten i själva skålen. Dessa kan ha haft ett skinn spänt över mynningen, och kan därmed ha använts som trummor.

Hängkärl

Under mellanneolitisk trattbägarkultur förekommer även mindre kärl med små hål i vid mynningen. Dessa har använts som hängkärl, och studier av dess kärlgods har visat att kärlden kunde tåla upprepade upphettningar under längre stunder. De var mycket lämpliga som kokkärl.

Kärlden är liksom många andra kärl från gravarna mycket rikt ornerade.

Figur 4. De analyserade skärvorna från Västra Hoby.

Lersked

Lerskeden tillhör även den mellan-neolitiska trattbägarkulturen och har främst påträffats i gravmiljöer, men finns även i ringa omfattning på boplatser. Den är ofta avlång till formen och rikt ornerad på ovansida. Undersidan är ornerad. I ena änden av lerskeden finns ett hål för en pinne.

Det är mycket troligt att lerskeden haft en rituell funktion vid gravläggningen, och man skulle kunna tänka sig att man haft någon form av olja som brunnit och givit ett ljus eller en speciell doft ifrån sig.

Skål

Skålen är en käriform som finns under vissa perioder för att sedan försvinna och komma tillbaka igen. Just under trattbägarkulturen finns flera fynd av skålar. Dessa har påträffats på både boplatser och i gravar. De har sannolikt använts i hushållen till förvaring. Skålarna har precis som trattbägarna haft en speciell betydelse vid gravläggningen.

Analysmetod

Mikroskopering av tunnslip

För att kunna bestämma vilken typ av lera och magringsmedel som man använt till keramikkrämlen har tunnslip framställts. Dessa är 0,03 mm tjocka preparat av skärvorna, och själva analysen utförs i mikroskop. Detta är en metod som fick sitt genombrott i Sverige på 1970-talet, men har använts ett antal årtionden tidigare.

Sammanlagt har tio keramikskärvor från Västra Hoby undersökts med hjälp av mikroskopering av keramiska tunnslip. Mikroskoperingen syftar till att studera keramikgodsets sammansättning, de keramiska råmaterialen och övriga tillverkningstekniska parametrar. Metoden kan även ge viss information om kärlets funktion som exempelvis kokkärl eller finkärl.

Analysen utförs i ett så kallat polarisationsmikroskop vid förstoringar mellan 25X och 630X i korsat och parallellt ljus. Lerans grovlek, magringens art, andel och största korn fastställs. Magringen använts för att keramiken inte skall spricka vid upphettning eller vid avkylningen. Magringen som under förhistorien oftast bestod av krossad bergart eller sand tar upp de spänningar som uppkommer i samband med upphettning. De leror som använts till kärllframställning klassificeras som fin-, mellangrova- eller grova leror. Det innebär att mängden silt är låg eller saknas i finlerorna, att sandfraktionen förekommer men är låg i mellanlerorna medan mängden sand är hög i grovlerorna. Det noteras även om en lera är sorterad eller osorterad. I en osorterad lera saknas vissa fraktioner. Vidare noteras den mineralogiska sammansättningen och närvaron av organiskt material och förekomsten av diatomeer (kiselalger).

Analyserat material

De tio analyserade skärvorna har fördelats på både typiska boplatserkeramik och kärll av mera rituell karaktär (Tab. 1). Den vardagliga boplatserkeramiken representeras av två trattbägare och en skärva med en kraftig gropdekor. De rituella kärllerna representeras av en lersked samt av två fotskålar. De fyra skålarna representerar en kärlltyp som påträffas på både boplatser och platser av mera rituell karaktär. Det är viktigt att komma ihåg att flera av dessa fynd kan påträffas på andra platser, som exempelvis lerskedar som påträffats på boplatser. Å andra sidan kan man inte utesluta att dessa haft rituella funktioner på platserna där man bodde.

Syftet med urvalet är därmed att belysa hur de olika kärllerna framställts och om man haft olika typer av gods till olika typer av kärll.

Tabell 1. Urvalet av keramikskärivor som analyserats vid Kontoret för Keramiska Studier.

Tunnslip	Kärltyp	Fyndnr.	Funktion
1	Skål?	3D:u	Boplats/rituellt
2	Gropdekor	C11:2	Boplats
3	Trattbägare	E8:2C	Boplats
4	Trattbägare	B4:2a	Boplats
5	Fotskål	B4:2b	Rituellt
6	Fotskål	A8:2a	Rituellt
7	Skål	C10:2b	Boplats/rituellt
8	Skål?	D3:2	Boplats/rituellt
9	Skål	D8:2b	Boplats/rituellt
10	Lersked	F8 -120	Rituellt

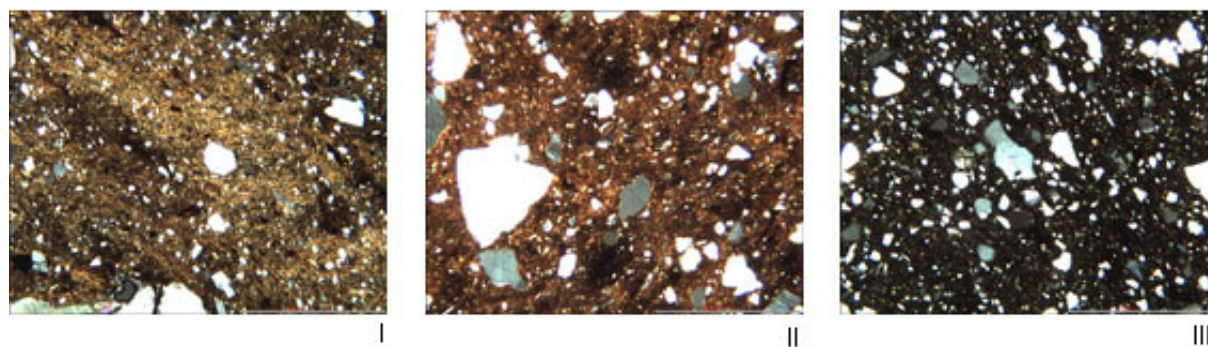
Analysresultat

Analysen visar att de tio skärivorna från gånggriften i Västra Hoby kan indelas i tre olika huvudgrupper (Fig. 5, Tab. 2). Urvalet är baserat på val av lera och av magringsmedel.

Godsgrupp I: Drygt hälften av skärivorna består av en finlera som magrats med krossad granit. Både leran och stenen hade sannolikt hämtats i närheten. Förutom en lersked som magrats med endast 6 % (volym) krossad granit har den övriga keramiken magrats med mellan 11 och 15 %. Största korn har uppmätts till mellan 1,4 och 2,1, förutom i en skål, som har ett gods med ett största bergartskorn på 3,5 mm. Det är därmed ett mycket homogent hantverk. I godset till en eventuell skål observerades en mindre mängd kalciumkarbonat, som sannolikt funnits naturligt i leran. I lerskedens gods samt i en av skålarna fanns även rester efter någon form av växtmaterial.

Godsgrupp II: Två skärivor tillhörandes fotskålar har framställts av en något grövre lera än godsgrupp I, det vill säga en mellangrov lera, som magrats med krossad granit. Magringsandelen i båda godsen är 9 %. Största korn i godsen har uppmätts till 1,2 respektive och 1,4 mm. Växtmaterial har observerats i båda godsen.

Godsgrupp III: Två skärivor från trattbägare har framställts av mycket grova leror, där man inte behövt tillsätta någon magring. Största korn har uppmätts till 1,5 respektive 2,2 mm. Växtmaterial eller kalciumkarbonat har inte observerats i godsen.

Figur 5. Tunnslip av keramik från Västra Hoby. Godsgrupp I-III.

Tolkning

De människor som för omkring 5000 år sedan framställde keramiken från gånggriften i Västra Hoby valde att använda sig av olika typer av leror till olika kärl. De olika lerorna som användes var finleror, mellangrova samt grova leror. De främsta skillnaderna mellan dessa leror är halten av

silt och sand. I exempelvis en grovlera återfinns höga halter av både silt och sand, medan en finlera inte består av sand, men däremot kan förhållandevis höga halter av silt finnas. En tät finlera saknar både sand och silt, men denna lertyp återfinns inte bland keramiken från Västra Hoby. De olika lerorna grävdes sannolikt upp i närområdet, från kända lertäkter. De olika lertyperna kan ha hämtats från samma lertäkt, eftersom en lertäkt kan innehålla olika lertyper. De leror som krävt magring har magrats med krossad bergart, och denna bergart är den lokala graniten. Troligtvis använde man sig av skörbränd sten som magringsmedel, som var enkel att krossa med händerna och beroende på lertyp så blandades i olika mängder. I de fina lerorna så hade man blandat i mellan 11 och 15 % krossad granit medan andelen i de något grövre mellanlerorna var 9 %. Man hade därmed skapat likartade gods, som bör ha haft likartade egenskaper. Detsamma gäller de grova lerorna, de var redan magrade och krävde ingen extra tillsats.

Trots att tre olika godsgrupper identifierats så är det viktigt att notera att kärlgodsens var mycket likartade, och kärnen skulle kunna ha använts till samma funktioner. Skillnader i gods får därmed sökas i andra aspekter än bara funktion.

Om man ser till vilka kärl som kan kopplas samman med de olika godsgrupperna så framträder mycket intressanta resultat. De klassiska boplatsskärlarna, trattbägarna, är framställda av osorterade grovlorer utan tillsats av magringsmedel. Dessa kärl kunde ha använts på boplatserna innan de krossades vid gånggriften, men detta kan inte besvaras med de aktuella analyserna. I jämförelse med andra samtida boplatsermaterial i Skåne framträder ett intressant mönster. I till exempel Hunneberget, mellan Kristianstad och Bromölla identifierades två olika grupper av trattbägare; en som var framställd av magrade finlorer och en annan som bestod av naturligt magrade grovlorer (Borsson 2007, s. 197). Detta tolkades som att de olika godsgrupperna kunde ha representerat olika befolkningsgrupper. Materialet från Västra Hoby avviker däremot från boplatsskeramiken från Välabäcken strax utanför Dösjebro i västra Skåne. Här dominerade magrade mellanlorer och endast ett fåtal av kärnen utgjordes av gods av grova leror (Stilborg 2003). Det vi sannolikt ser är lokala variationer i keramikhandverket, där enskilda personer kan ha påverkat godskvaliteten.

De rituella fotskålarna från Västra Hoby är däremot framställda på ett helt annorlunda sätt. Man har använt sig av magrade mellanlorer, vilket stämmer överens med keramiken från Välabäcken. Detta är sannolikt en slump, och man får istället se till den enskilda lokalen. Keramiken som användes vid ritualen framför gånggriften i Västra Hoby framställdes med olika råmaterial, och orsaken till varför man valde en typ av gods till ett typiskt hushållskärl och en annan typ till ett rituellt kärl är synnerligen intressant. Utöver dessa två grupper fanns det även skålar som kunde ha använts i båda sammanhangen. Skålarna och lerskeden framställdes på ett sådant sätt att de passar in med både gravkeramik och boplatsskeramik. Till skålarna och lerskeden användes magrade finlorer.

Keramiker som framställde kärnen vid gånggriften framställde dessa på samma sätt som normal boplatsskeramik. Det är troligt att dessa människor gjorde kärl för både grav och boplatser. Däremot hade man sannolikt en tydlig tanke med att framställa hushållskärlen på ett annorlunda sätt än gravkärlen. Tanken bakom detta kan ha varit att kärnen hade olika funktioner vid ritualen.

Skillnad i gods skulle också kunna bero på en närvaro av olika keramikere. Det är tänkbart att en keramikere framställde en typ av kärl, medan en annan framställde en annan typ av kärl. En keramikere använder sig oftast av bara en lertäkt, tills den är tömd, och med hänsyn till detta skulle kärnen kunna ha framställts av olika händer. Detta skulle i ett vidare perspektiv betyda att inte bara en familj var inblandad i gravläggningen utan att familjer från hela boplatserna deltog i framställningen av de betydelsefulla kärnen. Huruvida en keramikere framställde kärl åt samtliga familjer inom boplatserna eller om varje familj hade sin keramikere är däremot en omtvistad fråga.

Etnografiska paralleller från till exempelvis Sydamerika och Afrika har visat att varje familj hade sin keramik. Utifrån detta är det troligt att de olika kärlen från gånggriften i Västra Hoby framställdes av olika keramikere och att framställningen var hela boplatsens angelägenhet, inte bara den avlidnes familj.

Detta resultat och tolkning stämmer väl överens med den av Magnus Andersson framförda hypotesen om att samhällena i västra Skåne vid den här tiden bestod av olika enheter (familjer) som levde av jordbruk, och som ingick i en större gemensam enhet (Andersson 2004, s. 174). Detta bör liknas vad vi i modern mening menar med en tät bygemenskap.

Avslutning

Analysen av keramiken från gånggriften i Västra Hoby har visat att kärlen framställdes på samma sätt som kärl från boplatser runt om i Skåne. Man använde sig av olika typer av gods (lera och magring), för olika typer av kärl.

Orsaken till varför olika typer av gods finns representerat beror sannolikt på att flera familjer finns representerade i keramikhantverket. Detta visar i ett vidare perspektiv att kärlframställningen till ceremonin var en kollektiv arbetsuppgift, där hela boplatsen hjälptes åt.

Tack till Bengt Almgren vid Lunds universitets historiska museum för vänligheten att få tillgång till fotot av keramiken från Västra Hoby. Ett stort tack för givande samarbete till Håkan Olsson och Kristina Buhrgard vid Ystad museum samt till Per Karsten vid Lunds universitets historiska museum och Mac Svensson vid Riksantikvarieämbetet UV Syd i Lund. Slutligen riktas ett varmt tack till Ebbe Kocks stiftelse som genom ekonomiskt bidrag möjliggjort studien.

Tabell 2. Resultat av mikroskopering av keramiska tunnslip från Västra Hoby.

Förkortningar: * = normal andel, - = sparsam andel, + = hög andel, ++ = mycket hög andel, x = förekomst. e.o. = ej observerad.

SKÄRVIDENTIFIERING			L E R A										M A G R I N G				
slipnr.	lokal	Fyndnummer	sort. / osort.	grov / mellan / fin	silt	sand	järnoxid	järnoxihydroxid	glimmer	malm	kalciumpkarbonat	diatoméer	växtmaterial	naturlig	krossad granit	magringsandel [%]	största kornstorlek [mm]
1	Skål?	3D:u	s	f	x		+	x	+			e.o.			x	13	2,1
2	Gropdekor	C11:2	s	f	x		+	x	*			e.o.			x	12	1,5
3	Trattbägare	E8:2C	o	g	x	x	+	x	+			e.o.		x			2,2
4	Trattbägare	B4:2a	o	g	x		+	x	*			e.o.		x			1,5
5	Fotskål	B4:2b	s	m	x	x	+	x	-			e.o.	x		x	9	1,2
6	Fotskål	A8:2a	s	m	x	x	+	x	++			e.o.	x		x	9	1,4
7	Skål	C10:2b	s	f	x		+	x	++			e.o.			x	13	1,8
8	Skål?	D3:2	s	f	x		+	x	++		x	e.o.			x	11	1,6
9	Skål	D8:2b	s	f	x		+	x	+			e.o.	x		x	15	3,5
10	Lersked	F8 -120	s	f	x		+	x	*			e.o.	x		x	6	1,4

Litteratur

Andersson, M., Karsten, P., Knarrström, B. & Svensson, M. 2004. *Stone Age Scania*. Riksantikvarieämbetet. Skrifter No 52. Lund

Andersson, M. 2004. Domestication and the first Neolithic concept 4800-3000 BC. I: Andersson, m.fl. Lund

Brorsson, T. 2006. Keramiken – en teknologisk undersökning. I: Andersson, M. (Red.). *Kustslättens mötesplatser*. Regionmuseet Kristianstad. Riksantikvarieämbetet. Lund

Forssander, J.-E. 1936. Skånsk megalitkeramik och kontinentaleuropeisk stenålder. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum. 1935-1936*. Lund

Stilborg, O. 2003. Keramikhandverk i Välabäcksdalen. I: Svensson, M. (red.). *I det Neolitiska rummet*. Riksantikvarieämbetet. Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Lund

Rapporter från Kontoret för Keramiska Studier

- Nr 1   Godsanalys av keramik från sju lokaler inom Naturgasprojektet i Bohuslän, samt från Tega Prästgård i Ytterby sn. – en studie av framställningsteknik och kärlgods under senneolitikum, yngre bronsålder och äldre järnålder.
- Nr 2   Godsanalys av tredje gruppens keramik – en studie av keramik från Torslunda, Tierp sn, Uppland
- Nr 3   Lerbottnar från 1100- och 1200-talen. Analys av råleror som ett bidrag till lerbottnars funktion. Kv. Liljan, Malmö, Skåne
- Nr 4   Gudomliga skärvor – en inblick i ett andligt mellanneolitikum. Analys av keramik från gånggriften i Västra Hoby, Kävlinge, Skåne

www.keramiskastudier.se